

LOLA BADIA

El *Pros Bernart* de Manuel Milà, un heroi provincial

RESUM

La *Cançó del pros Bernart* i *La mort de Galind* són un experiment èpic en llengua catalana de Manuel Milà i Fontanals, un catedràtic de literatura espanyola del segle XIX que, a més de romanista i estudiós de les cançons tradicionals catalanes, era un admirador de les fantasies medievalitzants escoceses de Walter Scott. Milà construeix un heroi plausible que rescata territoris per a una nova pàtria naixent, però orienta el seu Bernat, de nissaga carolíngia i aquitana, cap a l'occident peninsular, atret pel prestigi dels cantars castellans. Bernart, el protagonista de la petita gesta catalana, casat amb Toda, filla de Galind, senyor de Jaca, se'ns presenta com un heroi provincial, d'acord amb el contingut ideològic que Milà atribuïa a aquest terme.

PARAULES CLAU: *Cançó del pros Bernart*; cançons de gesta; narrativa medievalitzant.

ABSTRACT

The *Cançó del pros Bernart* and *La mort de Galind* are two epic experiments in Catalan by Manuel Milà i Fontanals, a 19th-century professor of Spanish literature, who was a Romance-language specialist, a researcher on Catalan traditional songs and also an admirer of Walter Scott's medieval fantasies. In *Bernart*, scion of a Carolingian and Aquitaine lineage, Milà creates a plausible hero who rescues lands to build a nascent homeland. However, the literary background points towards the Western side of the Iberian Peninsula, following the appeal of Castilian *chansons de geste*. Bernart, the main character of the epic experiment, married to Toda, daughter of Galind the lord of Jaca, is presented as a provincial hero, in accordance to the ideological connotation that this concept had for Milà.

KEYWORDS: *Cançó del pros Bernart*; *chanson de geste*; medievalist narrative.

LOLA BADIA*

El *Pros Bernart* de Manuel Milà, un heroi provincial**

D'OSSIAN A WALTER SCOTT PASSANT PEL KALEVALA

Després de la batalla de Culloden (16 d'abril de 1746) les High Lands escoceses perderen per sempre, amb la independència política, el misteri cultural i ambiental que les feia impenetrables (McPherson 1996: iii-xviii). El pare del poeta James McPherson (1736-1796), àlies Ossian, hi va lluitar entre els vençuts i les possessions i la vida del clan McPherson van deixar de ser el que havien estat. James, l'escriptor, va cursar estudis superiors a Aberdeen i a Edimburg i va viure en una Escòcia britànica amb carreteres i exèrcits que mantenien el nou ordre. La venjança del clan va ser l'èxit internacional del les poesies del bard Ossian, que suposadament hauria viscut al segle III, reconstruïdes en prosa anglesa. McPherson hi evocava amb força de convicció el passat perdut de l'Escòcia celta entre la melangia, la desolació i l'exaltació del misteri dels llocs i la glòria de cabdills que donaven la vida per la pàtria.¹ Ossian es va instal·lar a l'imaginari europeu amb el primer

Universitat de Barcelona-Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona

Aquest treball s'emmarca en el projecte PGC2018-095417-B-C61 i en l'SGR 2017-00142 (2018-2019)

1. James McPherson començà a publicar el 1760: *Fragments of Ancient Poetry collected in the Highlands of Scotland*, unes proses poètiques suposadament traduïdes d'originals gaèlics. El poema

romanticisme: el jove Werther, al best seller de Goethe publicat el 1774, per consolar el seu terrible desconcert espiritual i amatori només tolerava Homer –en original– i els cants captivadors d'Ossian.²

El prestigi del passat heroic d'Escòcia, que presumptament connectava amb la més remota antigor precristiana a través de cantilenes narratives de transmissió oral, enllaça amb l'esclat paneuropeu de la passió pels orígens folklòriconacionals: anglesos, bretons, danesos o piemontesos, per exemple, al llarg del segle XIX es doten de reculls de poesia oral fruit de treball de camp.³ Espanya, és a dir Castella, exalta la pròpia tradició popular centrada en la impressionant florida dels *romances* –històrics, novel·lescos, sentimentals– valorats ja profusament pels escriptors cultes des dels segle XV.⁴ En aquest context el patrimoni de les cançons tradicionals catalanes forma part del repertori europeu gràcies al *Romancerillo catalán* de Manuel Milà, i Fontanals, acadèmic de les Bones Lletres i catedràtic de la Universitat de Barcelona, de qui el 2018 se celebrà el centenari del naixement.⁵

Els qui dedicaven esforços apassionats a recuperar vestigis poètics de la pròpia ètnia al segle XIX compartien, amb major i menor militància, un credo implícit: la tradició oral conserva a través de generacions i generacions unes figures humanes, uns relats i uns motius, que, tot i les deformacions i les derivacions fantàstiques afegides, arrenquen d'una base històrica remota, on batega l'ànima col·lectiva de l'ètnia corresponent: l'esperit del poble.⁶ Qui va formular per primer cop en termes filosòfics aquest credo implícit

sobre el rei *Fingal* atribuït al bard Ossian és de 1761 i *Tamora* de 1763. *The Works of Ossian* són del 1765.

2. Ossian el llegia traduït perquè els original gaèlics són un problema famós (McPherson 1996: v-xxvi).

3. Percy (1765), Villemarqué (1846), Marmier (1842), Nigra (1857). Milà hi tenia accés, vegeu les notes de Jorba a Milà (1853).

4. Per al lloc de Bernardo del Carpio al *Romancero*, Díaz Mas & Armistead (1994: 113-121).

5. Agraeixo a Manuel Jorba l'encàrrec de parlar de Milà en aquella ocasió a l'Acadèmia i li sóc deutora per la generosa informació, *sine qua non*, que m'ha facilitat. Per al *Romancerillo*, Milà (1853) i Milà (1982).

6. Aquesta noció tan discutible es desdibuixa i es racionalitza per vies diverses però acaba sostenint l'entusiasme d'erudits i poetes per la poesia popular: a Catalunya travessa tot el segle XX, fins al *Corpus d'Antiga Poesia Popular* (Romeu 2000). És rellevant observar que Milà (1853) dedica dos epígrafs diferents a la "Poesia popular catalana escrita" i a la "Poesia popular catalana tradicional", una distinció metodològica oportuna que es perd a Romeu 2000.

va ser Johann Gottfried Herder (1744-1803), que, *nota bene*, a més de proposar l'emancipació de la literatura nacional alemanya i d'estudiar diverses formes de poesia popular de nacions variades va traduir a l'alemany el *Cantar de Mio Cid*. Hegel i l'escola filosòfica idealista alemanya fornien eines teòriques per a un discurs estètic de valoració de la poesia tradicional.⁷ Walter Scott (1771-1833), d'altra banda, va contribuir a mantenir molt alt el llistó del prestigi escocès: la seva *Minstrelsy of the Scottish Border* (1803) recull cançons d'enyorança i de combat, animades per una viva passió per la pàtria (Scott 1931). Les composicions de nova factura, inspirades en les originals, que Scott afegeix al final del volum són a la base de l'experiment èpic de Milà que comentaré: la *Cançó del pros Bernart*, de 1867, amb una torna, la branqueta de *La mort de Galind*, del mateix any.⁸

Escòcia va fer somiar Europa, però Finlàndia és el país que va oferir el producte més complet i acabat de la recuperació de les arrels ètniques per la via de la tradició oral. El *Kalevala*, difós a partir de 1849, és el poema èpic dels orígens de la nació finesa, compilat pel metge i folklorista Elies Lönnrot (1802-1884) a partir dels cants populars recollits per ell mateix a la Carèlia, a la frontera amb Rússia, i transformats en un relat mític.⁹ Avui s'ha desentrellat el fil de l'hàbil construcció que Lönnrot va trenar per passar d'una col·lecció d'històries de transmissió oral a la mitologia nacional finesa (Pentikäinen 1999), d'acord amb la visió actual de la poesia heroica.¹⁰

7. Per com Milà filtra aquestes propostes, remeto a la seva obra crítica descrita per Jorba (1984 i 1991).

8. Scott va exaltar el prestigi de l'univers heroic escocès que Europa havia descobert gràcies a Òssian amb l'ajuda de la seva impressionant capacitat narrativa: va inventar ni més ni menys que la novel·la històrica de tema medieval, amb una forta propensió als protagonistes escocesos tot i que també va contribuir a mitificar els orígens medievals d'Anglaterra. Milà en va ser sempre un admirador, des dels seus temps d'estudiant de Cervera, quan Bergnes de les Cases ja havia fet circular en espanyol *Ivanhoe* i *Quentin Durward*, Jorba (1984: 21 n.44).

9. Abans de l'edició de 1849, Lönnrot havia compilat un *Proto-Kalevala*, (1835), conservat en manuscrits de 1833 i 1834 (publicats els 1929). La primera traducció anglesa del *Kalevala* és de 1909, Lönnrot (1989: viii).

10. D'ençà de mitjan segle xx l'estudi de les epopeies clàssiques, germàniques i romàniques medievals ha deixat de banda la fascinació romàntica per connectar amb els orígens i segueix el camí de la filologia i de la crítica històrica: Bowra (1952), Millet (2007). Per al cas català, vegeu més avall Badia (2013).

Com que era un filòleg rigorós, Milà formulava com a preguntes que calia demostrar amb proves factuais l'impuls romàntic de connectar de forma immediata les cançons que havien arribat fins al segle XIX amb els orígens nacionals remots (Jorba 1989a : 273-275). Sense la precaució metodològica de Milà, per exemple, Costantino Nigra volia palpar directament les arrels ètniques italianes quan feia remuntar la cançó “Donna Lombarda” al segle VI.¹¹ Lönnroth, que disposava d'uns materials de transmissió oral extraordinaris, guiats pel seu impuls patriòtic, va ser capaç d'articular ni més ni menys que tota una mitologia nacional.¹² Milà comptava amb el *Romancero* castellà, que és el més ric i arrelat dels repertoris de cançons tradicionals d'Europa: l'assaig *De la poesia heroico-popular castellana* és el resultat final dels seus esforços de crítica filològica aplicada als orígens poètics d'Espanya (Milà 1874). El que Milà anomenava poesia nacional contenia una joia èpica que remunta al segle XII, el *Cantar de Mio Cid*, a més de traces d'altres cantars heroics que han sobreviscut gràcies al *Romancero*: de *Fernán González*, de *Los Siete Infantes de Lara* o de *Bernardo del Carpio*.¹³ La identificació del terme ‘nacional’ amb ‘espanyol-castellà’ no interfereix en la passió romàntica de Milà pels orígens de la pàtria lligats a la llengua pròpia —que és una herència herderiana—: la pàtria provincial de Milà, presenta uns contorns no clarament definits, que pren la forma concreta al Penedès i a la Vilafranca natal, en un altre experiment poètic de Milà d'inspiració popular i medievalitzant, *La complanta d'En Guillem*.¹⁴

A les *Observaciones sobre la poesia popular* de 1853 Milà troba a faltar alè patriòtic en la majoria de les cançons històriques que recull per al seu futur

11. Jorba (1989b). Nigra interpretava la història d'una adúltera assassina del marit punida com el record d'un delictes dels temps de dominació llongarda: la «postuma vendetta della discendenza latina contro una malvagia eroína, della stirpe degli oppressori» (Nigra 1957: 30).

12. Destaquen l'enigmàtic heroi anici Väinämöinen, el ferrer màgic Ilmarinen, el seductor Lemminkäinen, la tragèdia de Kulervo i el Sampo i el molinet màgic que roben els malvats de Pohjola. Són temes que ha fet populars fins avui la música de Jean Sibelius. J. J. R. Tolkien també s'emmirallava en el Kalevala quan construïa la seva nova mitologia per Anglaterra a les diverses provatures del *Silmarillion*.

13. Jorba (1989a: 272-287). Milà dedica un capítol a cada una de les peces bàsiques del repertori heroic castellà i estudia el del fenomen. Avui es tendeix a datar el manuscrit únic del *Cantar de Mio Cid* cap a 1200 (Montaner & Rico 1993: 20).

14. Per al terme provincial i la Renaixença, vegeu Jorba (1999). Per a la *Complanta de Guillem*, Marrugat (2009: 91-96) i Molas (2009: 210); Milà treballa literàriament la microtoponímia local.

Romancerillo catalán, com escau, observa, als «pueblos que han perdido la conciencia de su historia» (Milà 1953: 132). S'anima una mica amb el comte Arnau, protagonista d'una «notabilísima canción» (ibid. 193), per bé que, contràriament al que ens fa creure Joan Perucho a *Les històries naturals*, Milà no en fou un estudiós apassionat.¹⁵ Un aparegut terrorífic no li resultava tant fascinat com el lluitador heroic Bac de Roda, gairebé un escocès de la plana de Vic, executat a traïció el 1713: «He aquí un canto histórico, legítimo, noble, contemporáneo, completo» (ibid. 206). Al *Romancerillo* «Bach de Roda» acaba amb aquests versos:

No em maten per ser traïdor, ni tampoc per ser cap lladre,
sinó per una paraula: que visqués tota la pàtria.¹⁶

Milà raona d'aquesta manera la seva valoració de la fi de Bac de Roda:

Completo, decimos, a pesar de su poca extensión, pues nada se halla a faltar en él: expresión viva del sentimiento popular, resignación en la víctima, circunstancias extraordinarias en el hecho, designaciones precisas de lugar y hasta modismos propios del país y de sus usos, como *reca por me sabe mal, encartadas por comprometidas para casarse en cartas o escrituras nupciales*, etc. No puede menos de recordarse al bretón Poncalec o al escocés Fergus Mac-Ivor y otros personajes que poco antes o después fueron ejecutados en circunstancias análogas y en el fondo por igual causa, *es decir, por la defensa del espíritu provincial contra el victorioso poder centralizador*.¹⁷

15. Vegeu «El conde Arnaldo» a Milà (1953: 193-198). Abans que els vampirs arrelessin a USA cinematogràficament als anys 90 del segle xx, ja ho havien fet a Catalunya: Perucho va crear un vampir català, Onofre de Dip, tres dècades abans de l'exportació geogràfica de la figura terrorífica del no-mort més enllà dels topants del clàssic de Bram Stoke –Transilvània i Londres. Perucho (1960: 205) situa un Milà de 22 anys al monestir de Sant Salvador de la Bellerera l'any 1840, on recull material per a un llibre sobre poesia popular a les acaballes de primera guerra carlina. Se li atribueix una conferència sobre apareguts de tradició catalana, i més concretament el comte Arnau, amb dades que evoquen l'estudi de Romeu (1948). Les aportacions pel pseudoMilà són decisives en el desenllaç de *Les històries naturals*.

16. Milà (1882), peça 82, vv. 35-36. Milà (1853, 206-207)).

17. La cursiva és meua. És més habitual, però, relacionar la pàtria amb l'enyorança, al text «Anyorament», del Calendari de Pelai Briz de 1867 (Milà 1888-1896: VI, 238-240) o en aquests versos dedicats al «lenguaje lemosín»: ¿Porqué no nació en los días / De las glorias catalanes / Cuando el habla lemosina / Del poder y honor fue el habla? / ¡Ay! Marchito quedó el brillo / de la lira de Occitania, / mustia la violeta de oro / Y rota el áurea cigarra" (ibid. 525).

BERNAT DE RIBAGORÇA, UN HEROI PROVINCIAL

Al primer volum de la recent *Història de la Literatura Catalana* la poesia medieval anònima que ha pervingut al marge del cançoners, mereix un tractament a part, en tant que fenomen anòmal, al costat de la documentació del primers romanços narratius al segle xv; els motius de caràcter èpic i els records dels cantars de gesta s'estudien en una secció titulada «La recepció dels models francesos» (Badia 2013: 61-71 i 73-77). Aquest plantejament exclou una èpica medieval catalana: la que Milà fantasiejant reconstrueix a la *Cançó del pros Bernard* i a la *La mort de Galind*.

Com a bon lector del *Cantar de Mio Cid* i de la *Chanson de Roland* Milà necessita un llenguatge narratiu eficaç d'aroma tradicional per situar la seva figura heroica en un context conflictiu. Per això adopta amb desimboltura i encert l'estil de les cançons tradicionals i es despulla del motllo enganyador de l'èpica culta d'imitació ariostesca.¹⁸

La *Cançó del Pros Bernard* consta de tres seccions de tirades assonants de versos de sis més quatre.¹⁹ Després de presentar-nos Bernat, el futur comte de Ribagorça i de Pallars, la primera tirada d'assonàncies en a, situa el lector a l'ermita ribagorçana del penitent Vicmar, en una «vall tenebrosa, estreta i gran»: és una nit de tempesta. A la segona tirada d'assonàncies en e l'ermità acull dos guerrers: l'ancià Bertran, que no triga a morir, i el jove Bernat, que plora la pèrdua del fidel escuder de son pare, que ha tingut cura d'ell des de la infantesa.²⁰ A la tercera tirada, de nou assonant en a, Vicmar suggereix a Bernat que, si vol lluitar contra els moros sense «entrar en la Marca dels gotolans», vagi cap a la Jacetània.

18. Jorba (1986), Molas (2009: 209). L'octava decasil·làbica es va imposar al concurs de poesia èpica convocat per l'Acadèmia de Bones Lletres el 1841. La composició premiada, el *Roudor del Llobregat* de Joaquim Rubió i Ors, transforma en heroi ossiànic un almogàver enamorat, supervivent de la matança d'Adrianòpolis, que va acabar amb la vida de Roger de Flor. Rubió segueix Ariosto en l'elocució: «Veniu a mi: jo canto la hermosura / los caballers, las damas, las batallas...» (Rubió 1842: 6).

19. L'anomenat decasil·lab èpic, estudiat per Milà (1853: 46-56), i que Verdaguer va adoptar als episodis heroics de *Canigó*.

20. L'orfanesa de l'heroi és una llicència poètica. El Bernat de Ribagorça històric estava casat amb Toda/Tèudia abans del 916, data d'una donació dels matrimonis al monestir d'Ovarra, i son pare, Ramon de Ribagorça, va morir el 920.

La segona secció consta de dues tirades assonants en e i en a, més extenses que les anteriors. El jove heroi, orfe i acorralat, ja és davant dels murs de Jaca. El comte Galind (doc. 820-833) és el segon senyor cristià de la vila després d'Aznar (doc. 809-820). Un musulmà negre gegantí desafia els jacetans. Cau el valent Arnau de Jaca, cau un formidable combatent basc vestit de pell d'os. Bernat s'enfronta en tercer lloc a l'orgullós vencedor després d'haver apostrofat l'espasa Preclara: obra de forjadors moros, és una herència de família guanyada a la batalla de Poitiers (732) per Odó d'Aquitània i beneïda per l'arquebisbe Turpí, el que morí a Roncesvalls el 778. La victòria de Bernat meravella els habitants de Jaca. A la següent tirada el comte Galind demana a Bernat l'espasa Preclara. Bernat la hi cedeix a canvi de casar-se amb sa filla Tèudia, «la dels ulls clars», «dona guerrera i pia».²¹ Per aconseguir-ho revela la seva identitat: és net de Carlemany (mort el 814) per part de mare i d'estirp aquitana per part de pare. Criad a la cort imperial va ser-ne bandejat juntament amb son pare, Ramon, en temps de Lluís el Pietós, recelós «de la feta de Roncesvalls». Ramon, son fill i l'escuder Bertran han viscut deu anys a l'exili, allunyats també de la «Marca dels gotolans», on no haurien estat ben rebuts per Bernat de Septimània (795-844), que no preservava gens bé l'herència de sant Guillem (755-812). L'acció se situa, doncs, cap als anys 820.

La tercera secció costa de quatre tirades progressivament més breus, la primera assonant en o, la segona en e i les dues últimes en a. Han passat alguns anys i ens trobem a Aramunt, Pallars Jussà.²² Ricolf és un propietari rural que paga tribut als moros. Alguns incidents violents –la mort de son germà, clergue cristià; una donzella raptada– alimenten la seva aversió a l'opressor musulmà. L'amic i veí Alí Ben Got, que disposa d'un petit exèrcit, desitja passar-se al bàndol cristià cridat per les arrels familiars godes.

A la següent tirada retrobem el penitent Vicmar: és el missatger de Bernat de Ribagorça, repoblador de la vall de la Noguera i capitost d'una coalició de jaquesos, gots, francs i aquitans, que anuncia l'imminent mobilització de l'host cristiana per alliberar el Pallars, que Ricolf «governa celadament». Destaca el paper guerrer de Tèudia al costat del marit, que «bé sembla la

21. Personatge històric documentat com a Tota/Toda, esposa de Bernat de Ribagorça, els anys 916 i 941.

22. El castell d'Aramunt està documentat des del 1055 (*Castells catalans* 1967-1979: VI, 1279).

figura de sent Miquel». Les dues darreres tirades evoquen la victòria de Bernat sobre els opressors del Pallars i descriuen la «gran terra» que «sabé guanyar»: la vall d'Isàvena, les dues Nogueres i «les aspres cingleres de l'alt Montblanc». Atesa la referència a Aramunt, a la Conca de Tremp, l'«alt Montblanc» hauria de ser la serra del Montsec, que tanca pel sud aquesta comarca i on les dues Nogueres han excavat engorjats espectaculars. Milà (1874: 160, n.1), però, extreu el terme Montblanc de la font del segle XVII, que el va induir a situar el seu Bernat al segle VIII-IX: els *Annales de la Monarquía de España despues de su perdida* de Joseph Pellicer d'Ossau (Pellicer 1681).

La cançó es tanca amb la fundació del monestir d'Ovarra, on reposen les despulles de Bernat i de Tèudia «en vas d'alabastre». La referència al monestir d'Ovarra, al municipi de Calvera a la vall alta del riu Isàvena, explica el desajustament cronològic de les figures històriques de la *Cançó del pros Bernart*. El primers assentaments de monjos són del 874, el bell edifici romànic que es pot visitar és el segle XII. Les construccions originals degueren ser destruïdes en ràtzies del segle XI. El sepulcre d'alabastre és una llicència poètica: el que es documenta són donacions del compte Bernat de Ribagorça i de la seva esposa Tèudia/Toda al monestir (916, 947).²³

La mort de Galind, branqueta afegida al *Pros Bernat*, consta d'una única extensa tirada assonant en què Galind guerreja contra els musulmans amb l'ajuda de l'espasa Preclara. L'esment de Balaguer fa pensar en una incursió al sud de les fronteres cristianes del segle X. Una emboscada acaba amb la vida de Galind, que mor en braços del gendre. El testament-visió de Galind és una breu concessió al cant VI de l'*Eneida*, en què el fundador de la futura Roma, que ha baixat a l'Ades per visitar el pare Anquises, contempla els seus descendents fins al difunt hereu d'August, Marcel. Tenir present el cant VI de l'*Eneida*, que és una peça clau de la ideologia d'estat romana, posa en evidència la feblesa o indecisió de la visió de Galind en relació al futur patriòtic més o menys comú d'aragonesos i catalans.

Galind profetitza l'entesa entre el seu hereu jaquès i els ribagorçans de Bernart per partir-se la nova pàtria, un tasca que cal realitzar amb esforç, perquè «bon pa te que guanyarse»:

23. El cartulari d'Ovarra va passar al monestir de San Victorían, al Sobrarb el 1076, on va ser copiat amb inclusió de falsificacions en la cronologia (Abadal 1951).

Bona terra d'Espanya vos partireu:
Qu'ell tire d'enllà del Cinca cap Aragüés,
Tu tira vers les terres del sol naixent.
Le soques son plantades, saho tindreu,
gentils branques y fulles munten al cel.

L'hereu de Galind, el cunyat de Bernard, fundarà Aragó. Bernard, mirant cap a orient, s'encaminarà, ara sí, cap a aquella «terra dels Gotolans», que en la cançó que porta el seu nom li estava vedada. Les soques germanes que han de treure fulla són una premonició de la Corona d'Aragó a la baixa Edat Mitjana. La visió del moribund, però, non triga a desembocar en una evocació paradisiàca que introdueix l'atracció de l'occident peninsular. Més enllà dels límits d'Aragó, Galind veu Pelai d'Astúries i dos prohoms de nom Alfons, clarament asturians. Cap a orient Galind albira un Joan, «primer pugnaire barcelonès», que correspon al primer bisbe d'aquesta ciutat després de la conquesta franca, i el «gran Guillem» el sant de Tolosa: són les arrels cristianes i transpirinenques de Catalunya. Aznar de Jaca, el pare de Galind, tanca la visió.²⁴

Pelai d'Astúries i el «valent parell» dels Alfons orienten la fantasia èpica cap a l'horitzó nacional, és a dir asturià-castellà-espanyol, d'acord amb la tesi que defensava Milà –avui desacreditada– de la identitat entre Bernat de Ribagorça i Bernardo del Carpio.²⁵ Bernardo del Carpio, a qui s'atribueix ni més ni menys que la derrota dels carolingis a Roncevall –Espanya venç França–, protagonitza diversos *romances* envoltat d'una llegenda d'afirmació personal lligada a Alfons II el Cast (791-835) i Alfons el Magne (866-910) d'Astúries: és un heroi nacional. El Bernat ribagorçà de la cançó de Milà, nét de Carlemany, n'és la versió provincial.²⁶ Els seus dominis s'afirmen a les valls altes de les Nogueres sota la protecció dels protoaragonesos de Jaca: tot curosament al marge de la «Marca dels gotolans» –malgrat que en

24. Vegeu les notes de Marrugat (2009: 80).

25. Menéndez Pidal (1923) i Abadal (1951).

26. Milà (1853: 118) detecta l'«aire provincial» i el «carácter del país» en les peces de metre popularitzant que retroba en la literatura medieval d'autor i que Romeu (2000) inclogué al seu *Corpus d'antiga poesia popular*.

el futur de Bernart hi figurin les «terres del sol naixent»— i amb una tàcita atracció cap a l'Occident peninsular, bressol de la nació.²⁷

L'estudi de Milà sobre «Bernaldo del Carpio» (Milà 1874: 130-172) detecta tres fases en la formació de la tradició poètica nacional d'aquesta figura heroica, una d'asturiana, una d'«afrancesada» i una de carolíngia, que és la que alimenta les seves dues composicions heroiques de 1867. Milà conclou la seva anàlisi dient que «Debemos pues considerar la historia de Bernaldo como una simple tradición poética» (Milà 1874: 160). L'experiment del *Pros Bernart* vindria a suplir la més oriental d'unes hipotètiques (o somniades) cançons de gesta perdudes, que haurien estat l'origen de la llegenda de Bernardo del Carpio i de la seva supervivència occidental-nacional al *Romancero*.²⁸ Segons la interpretació de Milà, però, les tres fases de la llegenda eren convergents: d'aquí l'atracció tàcita cap a occident de la visió de futur de Galind. El Bernat carolingi de la *Cançó* de Milà, com ell mateix explica, procedeix dels *Annales* de Pellicer, que retrotreuen al segle VIII-IX la biografia del Bernat de Ribagorça documentat al segle X, casat amb una hereva de Jaca, protector del monestir d'Ovarra i famós per les seves victòries contra els musulmans.²⁹ Aquesta informació tan desenfocada no entra en contradicció amb les dades històriques tal com les reporta Zurita al capítol IV de la primera part del seus *Anales de la Corona de Aragón*: el cronista aragonès, que coneixia els crònicons antics retocats a San Victorián, com va mostrar Abadal (1951), s'absté sàviament de donar cap datació a l'epígraf «Primer conde de Ribagorza casa con hija del conde de Aragón. Fundación del monasterio de Obarra» (Zurita 1967-1977: I, 22.23).

Els enfrontaments amb els musulmans del segle X al Pallars i la Ribagorça es confonen amb els del segle VIII. Al segle XI, i a partir d'informacions incertes, un monjo del monestir ribagorçà d'Alaó, anomenat Domènec,

27. Entre les poesies castellanen de Milà, recollides als *Opúsculos literarios. Tercera serie* (Milà 1888-1896: VI, 509-529) hi ha uns «Romances de los Reyes Católicos en Barcelona» (pp. 520-522), on es glossa la rebuda que s'hi feu a Colom tornant d'Amèrica i es posa de relleu la «lealtad catalana» als prínceps Isabel i Ferran (p. 522).

28. «Debemos pues considerar la historia de Bernaldo como una simple tradición poética» (Milà 1874: 160). El *Pros Bernart* supleix la més oriental d'unes hipotètiques cançons de gesta perdudes, que haurien estat l'origen de la llegenda de Bernardo del Carpio i de la seva supervivència al *Romancero*.

29. Pellicer (1681), extractat per Milà (1874: 160).

escrigué que Carlemany va enviar personalment l'heroic Bernat casat amb Toda/Tèudia i fundador d'Ovarra a rescatar una Espanya totalment en possessió dels sarraïns: és un testimoni del prestigi guerrer d'un Bernat fabulós (Abadal 1951).

Ricolf d'Aramunt i Alí Ben Got, són noms de ficció que evocuen de forma elusiva les complicades aliances militars entre cristians i musulmans anteriors al segle XII i les alternances de l'expansió territorial d'uns i altres. El 904 Llop ibn Muhàmmad, senyor de Lleida, de la família dels Banu Qassi va envair del Pallars; l'any 907 Muhàmmad al-Tawil d'Osca va ocupar una gran part de la Ribagorça. Ramon I de Ribagorça i els seus fills, entre ells el Bernat casat amb Toda/Tèudia, van obtenir prestigi repel·lint aquestes avançades a la primera meitat del segle X segons les fonts monàstiques.³⁰

L'èpica de Milà convenç per l'ús discret de fórmules joglaresques plausibles. Inicials («Voleu oir la gesta») o de comiat: «Aci acab'esta gesta del pros Bernart»; «Les cibles d'esta gesta van termenat / lo Criador los valga ab tots los sants»; «La cansó ja es fenida del pros Bernart. / A Déu que pau nos done e'n dia grat»; «Lo comte es mort...mes noves ja contarem». O fórmules d'altra mena: «Qui el vol guarir que sia metge cient»; «los puigs i plans ressonen del cop furient»/ [...] «quan cau estès»), o epítets que caracteritzen els personatges: el «pros Bernard», «que tingué braç de ferre amb cor lleial»; «Vicmar», «nu de tot drap»; «Tèudia, la dels ulls clars». També estan ben resoltes les evocacions geogràfiques: la vall per on «lo riu Noguera corre sonant»; «¿Quina ciutat torreja sota l'Oroel?»; «D'Aramunt en la serra»; «en masia porxada dels temps dels gots». Convencen els combats, amb l'exageració i el detallisme propis del gènere: «parteix del bon Zaldívar son elm de fer / ficant-la [la destal] fins als ossos prop del cervell».

Aquests trets d'estil conviuen amb una ambientació novel·lesca que connecta amb la ficció de Walter Scott. El vestit de pell de cabra de l'ermità-missatger Vicmar i la seva exaltada penitència recorden la figura de l'anacoreta-guerrer Teodoric d'Engaddi, vestit de pell de cabra als deserts de la Palestina on es mouen els croats a *El talismà*; l'ambient de la masia del pagès got benestant Ricolf, que suporta malament la submissió al po-

30. Vegeu els problemes de cronologia que comporta intentar precisar fets documentables al darrer d'aquest marc general a Abadal (1951: 316, n. 12 bis).

der musulmà, fa pensar en Cedric, el propietari rural saxó que a *Ivanhoe* viu obsedit per l'odi dels nous amos normands d'Anglaterra. Tèudia/Toda és una esposa valenta que faria bon paper en aquestes ficcions de Scott.³¹

No és una constant en tot el text, però Milà té encerts notables hibridant fonts. N'és un exemple brillant l'«Ai! Lo meu cor s'ennua» de Galind moribund, que ressona de la tornada del «Testament d'Amèlia».³² I també està ben treballada la invocació de Bernat a l'espasa Preclara, que, per cert, és l'herència d'una espasa famosa lligada a la llegenda de Bernardo del Carpio, que es conserva a l'Armeria del Palacio Real de Madrid.³³

Cassany (2018) situa el *Pros Bernart* de Milà al lloc que li correspon en el panorama literari del Vuit-cents més enllà de les ambigües preses de partit d'alguns lectors il·lustres. Carner, per exemple, fa cent anys esbossava un somriure condescendent quan s'acostava a l'experiment èpic de Milà, tot i que ho feia amb la millor disposició. Després d'observar que l'oblit de la poesia de Milà és «una imperdonable injustícia», comenta:

Avui, ho concedeixo, és impossible llegir sense somriure un xic la *Cançó del pros Bernat*, llegenda novel·lesca, esforç d'un romanticisme a la manera de Walter Scott.

La provatura èpica de Milà connecta, però, amb «aquell cant de *Tallaferro* que és una de les més pures glòries del poema *Canigó*».³⁴

Carner, que tenia ben present l'evolució verdagueriana des del plantejament patriòtic espanyol de l'*Atlàntida* a l'èpica catalana cristiana i nacional del *Canigó*, fa una lectura del *Pros Bernart* d'una precisió admirable. El segell de Walter Scott és el que li igualia la festa, per romàntic i per arnat. Avui els gustos han canviat i el prestigi que la ficció històrica ha adquirit a les darreres dècades convida a pensar en els paral·lelismes entre el petit experiment d'èpica catalana d'un catedràtic d'Història de la Literatura de

31. *El talismà* (1825) és una novel·la del cicle de les croades; *Ivanhoe*, d'ambient anglès, és de 1820.

32. Peça 220 del *Romancerillo catalán* i 5 de les *Observaciones sobre poesía popular*, versió que reporta el refrany dintre de l text (Milà 1953: 141).

33. Vegeu el portal d'internet *¿Quién es Bernardo del Carpio?* S'hi mostra l'espasa de l'Armeria de Madrid (presa a Rotllà a Roncesvalls?), però no hi ha cap menció de Manuel Milà i Fontanals.

34. Carner (1970: 21) a «De l'acció dels poetes a Catalunya», un assaig de 1908.

la Universitat de Barcelona i fundador de la Filologia Hispànica, i l'obra de creació de J.R.R. Tolkien, catedràtic de Literatura Anglesa Medieval a Oxford i promotor de l'estudi acadèmic de l'anglosaxó a les universitats britàniques. L'èxit mundial de *The Lord of the Rings* a partir de 1959 ha tret a la llum la doble vida literària d'un *don* oxfordià que ha triomfat contant històries de matadors de dracs i espases rompudes i reforjades, anells de poder i enfrontaments entre el bé i el mal, com un bard del segle xx que ho ha oblidat el passat anglosaxó del regne de Mèrcia, avui les Midlands.³⁵ Una de les gràcies de la literatura medievalitzant de Tolkien és que sabia de què parlava i com havia de muntar el producte de ficció: Milà també tenia els coneixements que feien al cas i sabia també com havia de muntar el producte de ficció. El *Pros Bernart* és un experiment petit. Per reinventar l'èpica nacional catalana calia l'empenta creativa de Verdaguer.

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL, Ramon de, 1951, «El comte Bernat de Ribagorça i la llegenda de Bernardo del Carpio», *Estudios dedicados a R. Menéndez Pidal*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 463-487. També a *Dels visigots als catalans*, Barcelona, Edicions 62, II, 1970, p. 311-329 i accessible des de la Vikipèdia catalana https://ca.wikipedia.org/wiki/Bernardo_del_Carpio [consulta 11-7-2018].
- BADIA, Lola, dir., 2013, *Història de la Literatura Catalana. Literatura medieval (1). Dels orígens al segle XIV*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana-Editorial Barcino-Ajuntament de Barcelona.
- BOWRA, Cecil Maurice (1952), *Heroic poetry*, Londres, McMillan.
- CARNER, Josep, 1970, *Teoria de l'ham poètic*, ed. Albert Manent, Barcelona, Edicions 62, «Antologia Catalana, 56».
- CARPENTER, Humphrey, 1997, *JRR Tolkien. A Biography*, Londres, Harper-Collins Publishers.

35. Day (2001) i Shippey (2003) destrien els diversos filons temàtics de la literatura universal que Tolkien filtra en el seu univers de ficció. Per a les circumstàncies de la seva vida, vegeu la biografia clàssica de Carpenter (1977).

- CASSANY, Enric, 2018, «L'èpica. Francesc Pelagi Briz. Manuel Milà i Fontanals», *Història de la Literatura Catalana. Literatura contemporània (1). El Vuit-cents*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana-Editorial Barcino-Ajuntament de Barcelona, p. 338-341.
- Castells catalans, Els*, 1967-1979, 6 vols., Barcelona, Rafael Dalmau.
- DAY, David, 2001, *Tolkien's Ring*, Londres, Pavilion Books Limited.
- DÍAZ MAS, Paloma & Samuel G. ARMISTEAD, 1994, *Romancero*, Barcelona, Crítica, «Biblioteca clásica, 8».
- JORBA, Manuel (1984), *Manuel Milà i Fontanals i la seva època. Trajectòria ideològica i professional*, Barcelona, Curial.
- 1986, «Introducció a l'èpica catalana del segle XIX», *Anuari Verdaguer*, 1, p. 11-33.
- 1989a, *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*, Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1989b, «Manuel Milà i Fontanals en la encrucijada de la filologia europea», *Boletín de la Real Academia Española*, LXIX, CCXLVIII, p. 493-513.
- 1991, *Manuel Milà i Fontanals, crític literari*, Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1999, «Els corrents provincialistes i la Renaixença», *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo*, VI Congresso AISC, Cagliari 1995, ed. Paolo Maninchedda, Càller, CUEC, p. 92-113,
- LÖNNROT, Elias, 1989, *The Kalevala*, trad. Keith Bosley, intr. Albert B. Lord, Oxford, Oxford University Press.
- MARMIER, Xavier, 1824, *Chants populaires du Nord. Islande - Danemark - Suede - Norvege - Feroe - Finlande*, Paris, Charpentier, Libraire-Editeur [Consultat a Google Books, 11-07-2018].
- MARRUGAT CUYÀS, Ramon, 2009, *La poesia en català de Manuel Milà i Fontanals*, Sant Sadurní de Noia, Institut d'Estudis Penedesencs-Acadèmia de Tastavins Penedès.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel, 1853, *Observaciones sobre la poesia popular*, ed., Manuel Jorba, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, en premsa. També a MILÀ 1888-1896: VI, pp.1-87 [Les citacions a partir l'ed. Jorba en premsa].

- MILÀ I FONTANALS, Manuel, 1867, *La Cançó del Pros Bernat, fill de Ramon*, Barcelona, Estampa de Celestí Verdaguer.
- 1868, *La mort de Galind. Branqueta del Pros Bernat, afegida en lo mes d'agost de 1867*, Calendari català de l'any 1869, Barcelona, Joan Roca i Bros.
- 1874, *De la poesía heroico-popular castellana*, Barcelona. També a MILÀ 1888-1896: VII i, eds. Martí de Riquer i Joaquim Molas, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1959.
- 1882, *Romancerillo catalán. Canciones tradicionales*, Barcelona, Librería de Álvaro Verdaguer. Reprint: Barcelona, Altafulla, 1999. També a MILÀ 1888-1896: VI, pp. 88-134, amb uns «Preliminares inéditos», p. 171-201.
- 1888-1896, *Obras completas*, coleccionadas por Marcelino Menéndez Pidal, 7 vols., Barcelona, Librería de Álvaro Verdaguer.
- MILLET, Víctor (2007), *Héroes del libro. Poesía heroica en las culturas germánicas medievales*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela.
- MOLAS, Joaquim (2009), «Manuel Milà i Fontanals», *Panorama crític de la literatura catalana*, Barcelona, Vicenç Vives, IV, p. 208-211.
Extret de: «Milà i la Renaixença», dins *Celebració del centenari de Manuel Milà i Fontanals (1818-1884). Discursos commemoratius per Joaquim Molas i Martí de Riquer, acte inaugural del curs 1885-1886*, Universitat de Barcelona, pp.7-27.
- MONTANER, Alberto & Francisco RICO, *Cantar de Mio Cid*, Barcelona, Crítica, «Biblioteca clásica, 1».
- MCPHERSON, James, 1996, *The Poems of Ossian and Related Works*, Howard Gaskill, ed., introducció de Fiona Stafford, Edingurg, Edinburg University Press. Reprint 2003.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón, 1923, *Poema del Cid y otras gestas heroicas*, Madrid, Ediciones de «La Lectura».
- NIGRA, Costantino, 1957, *Canti popolari del Piemonte*, introd. Giuseppe Cocchiara, Torino, Einaudi.
- PELLICER D'OSSAU, Joseph , 1681, *Annales de la Monarquia de España despues de su perdida*, Madrid, Francisco Sanz [Consultat a Google Books, 11-07-2018].

- PENTIKÄINEN, Juha Y., 1999, *Kalevala Mithology*, trad. Ritva Poom, Bloomington –Indianapolis, Indiana University Press.
- PERUCHO, Joan, 2011, *Les històries naturals*, Barcelona, Edicions 62.
- PERCY, Thomas, 1765, *Reliques of Ancient English Poetry, consisting of Old Heroic Ballads, Songs and other Pieces of our earlier Poets. Together with som few of later Date*, Londres. [<https://exclassics.com/percy/percy.pdf>, 11-07-2018].
- ROMEU I FIGUERAS, José, 1948, *El mito de «El comte Arnau» en la canción y la literatura*, Barcelona, Archivo de Etnografía y Folklore de Cataluña.
- 2000, *Corpus d'antiga poesia popular*, Barcelona, Barcino, «Els Nostres Clàssics B, 18».
- RUBIO I ORS, Joaquim, 1842, *Roudor de Llobregat*, Barcelona, Joseph Rubió. [Consultat a Google Books, 11-07-2018].
- SCOTT, Walter, 1931, *Minstrelsy of the Scottish border: consisting of historical and romantic ballads collected in the Southern counties of Scotland with a few of modern date founded upon local tradition*, Thomas Henderson, ed., London, Harrap & Company.
- 1982, *El talismà*, trad. Carles Capdevila, Barcelona, Edicions 62-La Caixa, MOLU 19.
- 2014, *Ivanhoe*, trad. Pau Romeva, Figueres, Cal·lígraf.
- SHIPPEY, Tom, 2003, *The Road to Middle Earth*, Boston-Nova York, Houghton Mifflin Company.
- VILLEMARQUÉ, Th. Hersart de la, 1846, *Barzaz-Breiz. Chants populaires de la Bretagne*, avec une traduction française, París-Leipsiz, A. Frank [Consultat a Google Books, 11-07-2018].
- ZURITA, Jerónimo, 1967-1977, *Anales de la Corona de Aragón*, ed. Angel Canella López, 9 vols., Saragossa: Institución Fernando el Católico.

Recurs digital

¿Quién es Bernardo del Carpio?

<http://www.bernardodelcarpio.org/bernardo/index.htm> [consulta 11-7-2018]